

FRANJO RAČKI: JUGOSLOVJENSTVO

(Zagreb, 1860.)

Franjo Rački (1828.-1894.) je bio glavni ideolog Narodne stranke. Položio je temelje ideologiji jugoslavenstva, koju je smatrao potrebnom radi obrane hrvatskog položaja unutar Habsburške Monarhije. Tijekom 1860-ih imala je Narodna stranka prevladavajući utjecaj među društvenom elitom banske Hrvatske, ali koncepcija jugoslavenstva nije naišla na jači odziv među ostalim narodima na jugoistoku Monarhije i u njezinu susjedstvu.

Ovim čarobnim imenom, kao što prije nekoliko godina s Iliristvom, ushititi i uznesti će se mnogi Hrvat. On će na prvi mah pomisliti na tu veliku granu naroda slovjenškoga – ali bolje plemena slovjenškoga, jer se do sada Slovjenstvo nigdje ne pokaza u povijesti kao jedan narod – koji živi u lijepim i prostranim zemljama med Jadranskim i Crnim morem, od Soče do Marice. On će se uzradovati s krasnih i plodnih poljana, s neobičnih gora, s rudovitih bregova, s brodivih rijeka, i ostalih naravskih i prirodnih čudovišta, kojima dobar tvorac ove pokrajine obdari. Napokon, kad pomisli na milijune ljudi koji ondje bivaju, na njihovu blagu i milu ćud, bistar um, nepokvareno srce, grudi će mu se od ponosa i veselja širiti.

[...]

Jedanput zauvijek prestanimo hrustiti se s brojem plemena slovjenškoga ili grane mu južne. Tim bo varamo sebe, a drugim se na ruglo izvržujemo. Onaj samo narod velebrojan je velik i moguć, koji ima jednu historiju, bilo političnu, bilo duhovnu, koga ista prošlost veže,

Izvor:
Pozor,
Zagreb,
brojevi od
21. listopada
do 3. studenoga
1860.

Na slici:
*Franjo
Rački*

u kom svaki pojedinac čuti da je kost od istih kostiju, pút jedne púti. Pod tim uvjetom malen narod gospoduje nad mnogobrojnim pucima, med kojima je slab vez ili nikakav. Primjera ne treba nam tražiti u povijesti niti nadelko, imamo ih oko sebe u izobilju.

Jugoslavjenstvo je razdijeljeno, rascijepano, razrovano i podrovano do zla boga, pa će po svoj prilici, mnogo vode tihom Savom proći, dok se bar duševno sjedini, dok se braća upoznaju i pomirene si desnice daju.

II

[...]

Jedinstvo knjige nam je na Jugu tim potrebitije što smo u doticaju s narodima velikim, pred kojima ne možemo podnipošto vrata zatvoriti, što smo slabi u političkom životu koji gdje kojim slabijim od nas daju krepost i čilost – *što smo politički razdijeljeni*.

Narodi, politički rastrgani i zavisni od inostranaca, ne imaju se plašiti za svoj opstanak i razvitak kad su moralno, imenito putem knjige sjedinjeni. Talijani i Nijemci, bili podijeljeni na koliko im drago vlada, domaćih ili inostranih, ostaju jedan narod, jer dišu jednim duhom, jednim životom u jednoj narodnoj knjizi.

Inače je u nas Jugoslavjena. Mi ne imamo jednoga duševnoga života. U nas se još ne utjelovi narodan duh u jednu formu. A pored toga dijele nas zidovi kroz koje naš slab duh niti šaptati ne može, kamoli govoriti.

Još se ne razumijevamo.

Ima nas u carevini austrijskoj i turskoj, u poluslobodnoj Srbiji i slobodnoj Crnoj Gori.

[...]

III

Mi Jugoslavjeni u carevini austrijskoj imamo slavnu zadaću riješiti ne samo naprama sebi, nego također naprama svojoj prekosavskoj braći. Riješimo li je kako ureba, to smo težište na nju. Ona, ili bar koji dio nje, kad joj spadnu osmanlijske verige, težiti će k nama, pridružiti će se u naše kolo.

Da bismo bili ostali u onakvu sparnom zraku, u kom živovamo posljednjih godina, ne bi se prekosavska sirotinja mnogo na nas obzirala. Nu, milošću našega kralja ovih dana povrati nam se ustavni život koji se s narodom hrvatskim sraste. Štoviše, dala nam se potpuna sloboda da na domaćem Saboru sami ustanovimo odnošaj svoje domovine naprama Ugarskoj. Velemučan posao!

Mi Hrvati želimo sporazumjeti se s Madžarima. Ove posljednje riječi nerado upotrebjavamo, voljeli bismo reći s Ugrima, pošto bismo se htjeli ustavno dogovarati sa zastupnicima svih naroda u opsegu ugarske kraljevine u užem smislu obitavajućih. Ali, ispovjediti nam je da Madžari takav mah preoteše da samo o njima, a ne o inim ugarskim narodima, može biti spomen kad se o Ugarskoj govori.

Hrvati, dakle, žele sporazumjeti se s Madžarima. Oni su tečajem osam vjekova dijelili s njima istu sudbinu. Neka se otvori povijest ugarska; na svakom listu naći ćeš slavno su-

djelovanje naroda hrvatskoga u svakom poduzeću; naći ćeš vrle muževe iz naše krvi koji proslaviše ukupnu domovinu. Svaka strana ugarske povijesti pisana je hrvatskom krvlju. Oni su jednako sa Madžarima stražili ugarsku krunu braneći je vlastitim životom.

Stoga Hrvatska imade jednako historijsko pravo na ugarsku krunu koju sami si odabراهu za svoju kad im domaća bijaše potamnijela. Oni se nje neće odreći jer se neće odreći svoje osmostoljetne slavne prošlosti.

Hrvati, dakle, žele biti s Madžarima pod jednom, ugarskom krunom. Oni žele biti njihovi saveznici, njihova braća. Oni žele da se kraljevina Hrvatska združi s Ugarskom, ali neka *pars adnexa**, ne kao nekakova *appendix*** , već kao *regnum socium, regnum foedere iunctum****. Ugarska je *regnum* kraljevina, ali je i Hrvatska; ova nije nikakva *pars adnexa* kraljevine Ugarske, već kraljevina kano i ona. Ugarska i Hrvatska su dva *regna, regna coordinata*, a ne dovijeka *subordinata*****. Gdje je spomen o kraljevstvu i njegovoj strani ili časti, ondje ne može biti spomena o braći, o saveznicima, već samo o gospodaru i podaniku.

[...]

Na tom temelju naš uzajamni ugovor ne smije se razvrći i razbiti ni o kakvoj tegobi. *Mi bo kao saveznici Madžara*, kao kraljevina savezna i jednoppravna s Ugarskom, *zabtijevamo potpunu političku samostalnost i upravnu autonomiju*, te nećemo da nam itko izvan nas i našega kralja u našoj kući zapovijeda.

Na toj osnovi našega političkog ispovijedanja slobodno nam se s Madžarima dogovarati i ugovarati. Pa na njezinu temelju ne mogu se poroditi toli oprečna mnijenja da se ne bi dala sravniti. Razna mnijenja mogu se jedino poroditi glede na izvanjske načine, kojima bi se mogao naš uzajamni savez izraziti, glede na *quomodo*, a ne glede na *quid*. I ovo ti je, dakako, važno pitanje koga ti, Pozore mili, i svim tvojim čitaocima i dopisnicima svesrdno preporučam.

[...]

Preuzeto iz: Josip J. Strossmayer / Franjo Rački, *Politički spisi*, prir. Vladimir Koščak, Zagreb, 1971., str. 277-290.

* pridružena strana – *op. prir.*

** dodatak – *op. prir.*

*** kraljevina saveznica – *op. prir.*

**** podložna – *op. prir.*

Članak XXI.

O imenovanju odmeta na osnovu građevnja seljancima iz Kariolca na Bisku.

Odobrenje an ustanovu koji, koji bi se ova kraljevina odmeta os-
tala, tek bi se željela od Kariolca do Biska sagraditi, odmeta je sabor
trojedne kraljevine imenovati posebni odbor, koji bi najprije sačinio o sa-
gradnji odmeta i najprije predložio imo. Imenovani o svoje sjednice na dan
10. lipnja odmeta: biskupa (kraljevackoga) Jurja Strossmayera; biskupa vizeo
Zemlje veliki kopana ičkoga; dra. Frana Jankovića; Franje Lovrića; Ju-
zupa Brnca; Radoja Babića; Josa Popovića; Andree vizeo Vranjanića;
Ivana Obradovića i dra. Josipa Vranjanića.

(Suh. sjedn. 46. i 47.)

Članak XXII.

O odnošenju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije prema
kruni i kraljevini ugarskoj.

Povodom kraljevackoga predloga od 20. veljače 1861. br. 152. i na tem-
elju podnesenog po osrednjem odboru predloga izza višenedjeljnog viećanja
i pogledu odnošaja trojedne kraljevine naprama kruni i kraljevini ugarskoj i
izza predložnog sa savjetima savjeta svoje slobode stvorenog zaključka: da
se svaki na ustanovljenje ovog odnošaja smerajući zaključak sa slobodni i kao
neučinjen smatrati ima, ako bi se o specijalnih pitanjih i pravcih odnosećih
se budi na predlog osrednjeg odbora, budi na ovaj ogrebotnih ustanovak ili
ustanovka Eugena Kvaternika, nenadanim se ipak mogućim raspuštanjem ili
odgodjenjem sabora prepriečila potonja razprava; zaključio je sabor trojedne
kraljevine što sliedi:

§. 1. Trojedna kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u dalmaciji
ovom ustrojstvom oboga, brojci ovano španjo; ršeću na gradom Bisku,

ČLANAK 42.

O odnošenju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije prema kruni i kraljevini ugarskoj (Zagreb, 1861.)

Hrvatski sabor donio je 23. srpnja 1861., u vezi s raspravom o državnopravnim odnosima banske Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji, članak 42. koji je izradio osrednji odbor na prijedlog Ivana Mažuranića i uz potporu svih zastupnika iz redova Narodne stranke. Kralj Franjo Josip I. je nakon raspuštanja Sabora potvrdio članak 42., koji je i dalje bio predmet rasprave između kraljevina Hrvatske i Ugarske.

Povodom kraljevackoga predloga od 26. veljače 1861. br. 152, i na temelju podnesenog po osrednjem odboru predloga izza višenedjeljnog viećanja u pogledu odnošaja trojedne kraljevine naprama kruni i kraljevini ugarskoj i izza predbježnog za užuivanje narodne svoje slobode stvorenog zaključka: da se svaki na ustanovljenje ovog odnošaja smerajući zaključak za ništetan i kao neučinjen smatrati ima, ako bi se o specijalnih pitanjih i iz pravcih odnosećih se budi na predlog osrednjeg odbora, budi na onaj zagrebačkih zastupnikah ili zastupnika Eugena Kvaternika*, nenadanim nu ipak mogućim raspuštanjem ili odgodjenjem sabora prepriečila potonja razprava; zaključio je sabor trojedne kraljevine što sliedi:

* Usp. ovdje navedeni prijedlog zastupnikā grada Zagreba M. Šuhaja (str. 134-135). Kvaternikov prijedlog je objavljen u: *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.*, sv. II, Zagreb 1862., str. 169-180.

Izvor:
Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1861., ur. D. Kušlan i M. Šuhaj, Zagreb, sv. I, 1862., str. 39-41.

Na slici:
stranica iz
Spisa...

§ 1. Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorialnom obsegu, brojeć ovamo županije: riečku sa gradom Riekom, njegovim kotarom i ostalim primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požešku, virovitičku i sriemsku i sadašnju vojničku krajinu, to jest: osam hrvatskih i tri slavonske pukovine; imenito: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, prvu i drugu bansku, križevačku i gjurgjevačku; zatim gradišku, brodsku i petrovaradinsku; tako isto razumievajuć ovamo pravo na Medjumurje i ostala virtualna i teritorialna prava ove kraljevine, izjavljuje i očituje putem svoga u glavnom gradu Zagrebu rokujućega sabora, da je uslied dogodjajah god. 1848. svaka druga ma kakva, budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena sveza izmed trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i izmedju kraljevine Ugarske pravno posve prestala, osim što se Nj. Veličanstvo, zajednički kralj njihov, po njihovih do god. 1848. zajedničkih zakonih nakon ugovorenih za trojednu kraljevinu i za kraljevinu Ugarsku posebnih krunidbenih diplomah, ima kruniti za kralja dalmat.-hrvatsko-slavonskoga, i to po shodnoj volji naroda trojedne kraljevine jednom te istom krunom i jednom ter istom krunitbom, kojom i za kralja ugarskoga, i što ovoj trojednoj kraljevini, osim njezinih posebnih temeljnih, državnih i ustavnih pravah, pristoje još i sva ona javna prava, koja pripadaju kraljevini Ugarskoj do konca god. 1847. u koliko se ona gori izjavljenoj samostalnosti i neodvisnosti njezinoj posredno ili neposredno ne protive.

§ 2. Nu uvažavajuć zajedničku s ugarskom kraljevinom prošlost svoju i prijašnji š njom zajednički ustavni život, a tako isto uvažavajuć zajedinstvo interesah glede uzdržanja i razvitka ustavne slobode, trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, pretresivajuć previšnji kralj. predlog od 26. veljače 1861. br. 152, kojim je pozvana, da izjavi svoje želje i misli glede odnošenja svojega prema kraljevini Ugarskoj, očituje kriepošću ovoga svojega saborskog zaključka: da je ona pripravna prema koristi i potreboći zajedničkoj s kraljevinom Ugarskom stupit u još užju državno-pravnu vezu, čim od kraljevine Ugarske gori naznačena neodvisnost i samostalnost, a tako i gori pomenuti realni i virtualni teritorialni obseg trojedne kraljevine pravovaljano budu priznani.

§ 3. Navedena državno-pravna sveza izmedju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imala bi na temelju njihovoga podpunoga starodavnog ustava, te pomenute neodvisnosti trojedne kraljevine i njezine državne ravnopravnosti osnovana biti na skupnom zakonarstvu i prema tome ustrojenoj upravi stegnutoj na one državne poslove, koji će se saveznim ugovorom potanje opredieliti.

§ 4. Zakonarstvo i vrhovna uprava u poslovih političnih, nastavnih, vjerozakonskih i pravosudja, kao sudbenost u svih molbah, nemogu biti predmetom užje sveze med troj. kraljevinom i kraljevinom Ugarskom, te u pitanju medjusobnog odnošaja ovih kraljevinah u pretres i ne dolaze.

[...]

Preuzeto iz: Rudolf Horvat, *Najnovije doba hrvatske povjesti*, Zagreb, 1906., str. 206-208.

UVJETNO ILI BEZUVJETNO?

MNJENJE

RIJEŠENJU NAŠIH DRŽAVOPRAVNIH PITANJAH.

U Zagrebu,
Tiskom Matije Pavličevića
1864.

UVJETNO ILI BEZUVJETNO? MNJENJE O RIEŠENJU NAŠIH DRŽAVOPRAVNIH PITANJAH

Program Samostalne narodne stranke
(Zagreb, 1864.)

Provizorno stanje u Monarhiji potaknulo je osnivanje Samostalne narodne stranke, koja je zagovarala tješnje povezivanje banske Hrvatske s Austrijom u obliku realne unije. Takvo je rješenje podrazumijevalo hrvatsko zastupstvo u središnjem parlamentu sa sjedištem u Beču. Stranku je predvodio Ivan Mažuranić, tada čelnik hrvatske dvorske kancelarije. Protivnici su tu stranku prozvali "dvoranaškom".

Pokazav tako potrebu pomirenja sa vladaoцем, koje bi se po našem mnienju, kao što smo već prije rekli, najbolje postići moglo dobro udešenom transakcijom, neka nam bude sad dopušteno uvjete one naznačiti, pod kojima mi mislimo, da bi se transigirati moglo.

Mi mislimo, da bi oti bili sljedeći:

I. *Priznanje prava našeg na teritorialno integriranje naše domovine od strane vladaoца, i u sljedstvu što užje i realno sduženje onih dielovah našeg naroda sa kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom, koji se pod žezlom prejasne naše vladajuće kuće nalaze, a koji nam po pravu pripadaju, pa koji su tečajem prošlih po nas zlosretnih vremenah od nas odciepljeni. Amo razumjevamo mi kraljevinu Dalmatinsku, nama toliko putah obećanu; nu do danas još uvijek od nas oddruženu, zatim našu vojničku krajinu.*

Izvor:
*Uvjetno ili
bezuвjetno,
Zagreb, 1864.*

Na slici:
*naslovnica
izvora*

Što se tiče Dalmacije, to mi mislimo, da izpunu ovog uvjeta tim laglje postići i željeno realno sdruženje Dalmacije sa kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom tim bolje od pravdoljubja našeg vladaoca očekivati možemo, što je On već u previšnjem Svom odpisu od 8. studenoga 1861. na sabor naš upravljenom nam obećao, da će ovu tako našu, kao i želju pretežnije većine naroda dalmatinskoga izpuniti, čim naš državopravni položaj prema ukupnoj monarkiji bude stalno uredjen.

Što se pak tiče vojničke naše krajine, to mi želimo i želiti moramo, da se ovaj znatni dio naroda našega jednom već vojničke krajiške systeme rieši. Mi znamo, da sadanje stanje naše ukupne monarkije nije takovo, da bi se mi osnovano nadati mogli, da će se naša želja u ovom obziru sad odmah moći svestrano izpuniti. Ovo uvjerenje sili nas, da čuvstva naša, koja za krajišku bratju gojimo, obuzdamo, želje naše u ovom pogledu umjerimo, pa da zahtieve naše tako stavimo, kako će naš vladalac ovim zadovoljiti moći. Mi dakle želimo, da se odmah vojnička krajiška systema u dviuh Varaždinskih pukovnijah t. j. u Gjurjevačkoj i Križevačkoj regimenti, kao i u vojenom komunitetu Belovaru, zatim kotaru žumberačkom i gradu Senju ukine, i ovi dielovi naše zemlje našem provincialu utjelove, u ostaloj pak vojničkoj krajini, da se barem uprava pravosudna kako gradjanska, tako i kaznena glede onoga diela stanovništva, koi pod puškom nestoji, izjednači i spoji s upravom pravosudnom u provincialu i to barem tako, da više sudbene molbe budu za jedan i drugi kraj zemlje jedne, pa da ovaj dio stanovništva bude udionik sviuh onih ustavnih pravah, koja i mi uživamo, te s nami jedno i isto zakonotvorstvo ima, česa radi smatramo za neobhodno potrebito, da vojnička krajina učestvuje u porabi zakonotvorne vlasti, dakle da bude po razmjernom broju svojih stanovnikah zastupana na našem saboru.

II. *Podpuno oddijeljenje budgeta našeg zemaljskog od budgeta državnog* (centralnog) usljed toga i priznanje prava našeg, budget naš domaći na saboru našem izpitati i ustanoviti, za pokritje ovog budgeta shodne predloge praviti i o shodnosti onih vrstah poreza, koje za pokritje naših domaćih potrebah opredieljene budu, viećati ili promjene njihove predlagati, te uvjeriti se o shodnom razpolaganju dozvoljenih troškovah u proračunu.

Pod našim domaćim budgetom razumjevamo mi pregled sveg onog potroška, koi mi kod obavljanja onih poslova imamo, koji su nam diplomom listopadskom ostavljeni, najme poslova, tičući se političke uprave, pravosudja, crkve i nastave, zatim onih sredstvah, kojimi bi se ovaj potrošak pokriti imao.

Mi moramo tim više nastojati, da se oddieljenje našeg domaćeg budgeta od centralnog izvede, što sama veljačka naredba u §. 10. lit. c. ovo dopušta, te u područje cjelokupnog carevinskog vieća uvrstjuje samo financije državne (Reichsfinanzen) t. j. takove, koje se tiču ili ticati imadu zajedničkih poslova sviuh zemaljah naše monarkije. I u istinu, ako se uzme, da je najveća anomalia, da budget naše dvorske kancelarije bude predmet riešenja carevinskog vieća, dočim poslovi ovomu budgetu za temelj služeći izključivo u područje našeg sabora spadaju, to se nimalo dvojiti neda, da je vladalac, izdavši naredbu veljačku, samo budget, tičući se poslova skupnih, – za predmet carevinskoga vieća smatrao, dočim je naš budget kao i budget ugarske kraljevine, tičući se poslova ovim kraljevinam po diplomu rezerviranih, iz onoga budgeta želio izključen imati. –

Mi mislimo, da je ovo oddieljenje budžeta zemaljskog od budžeta državnoga ne samo pravedno i za nas tako potrebno, da se bez istoga naša autonomija ni pomisliti nedá, već da se lahko i izvesti dade.

Od porezah i daćah (Steuern, Abgaben und Gefälle), koje kraljevina naša sada daje, imali bi se n. pr. porezi izravni, kao zemljarine, kućarina i dohodarina od trgovine, zanata i kamatah ostaviti za pokritje našeg zemaljskog proračuna, te bi s ove vrsti porezom zemlja naša neodvisno od carevinskog vieća razpolagala; porezi pak neizravni ili daće smatrati bi se imali kao na državnu financiju izključivo spadajući, te bi oni na djelokrug carevinskoga vieća spadali.

Ovo dieljenje budžeta odgovaralo bi i onomu, što je prije Ožujka god. 1848. u Ugarskoj i kod nas obstojalo; jer i onda su svi neizravni porezi kr. komori pripadali, te su se većom stranom na svrhu Centruma upotrebljavali, dočim je narod izravnim porezom domaću svoju upravu uzdržavao.

Mi mislimo, da bi predlog ovaj, kad bi se prihvatio, po našu autonomiju bio vrlo koristan, a da ne bi na velike teškoće ni kod vlade nagazio; jerbo centralnim interessom nebi u istinu po tom nikakova šteta nanešena bila.

Samo mali pogled u proračun državni uvjerit će svakog o istinitosti naših navodah.

Svi izravni porezi u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji iznose preko 2,000.000 for.; budžet pak naše kancelarije iznosi poleg državnog proračuna za god. 1863. 2,022,000 for.; – iznosi dakle uprav toliko ili možda nješto manje, nego što su dohodci iz izravnog poreza; vlast dakle centralna, ako se ovog dohodka odreće, negubi u istinu ništa; jer se i onako takav na naše domaće potrebe uporabiti ima.

III. Da se §. 6. temeljnoga zakona o zastupstvu carevine tako promieni, da se broj od *devet* poslanikah, koje kraljevine Hrvatska i Slavonia u poslaničku kuću slati imaju s obzirom na to, da je za Dalmaciju i onako *pet* poslanikah ustanovljeno, pa da bi broj od 10. poslanikah razmjern bio broju pućanstva vojničke krajine, na *dvadeset i četiri* povisi, pa da se u textu zakona u mjesto “kraljevina Hrvatska i Slavonija *devet*” kaže: “kraljevina Hrvatska i Slavonija, uključno sa kraljevinom Dalmacijom i vojničkom krajinom, *dvadeset i četiri*.”

Mi mislimo, da mi svakako ovaj uvjet staviti možemo; jerbo ga smatramo za pravedan u svakom obziru, a smatramo ga za pravedan zato; jerbo neima razloga, kojim bi se opravdati dalo, zašto onaj dio našega naroda, koji u vojničkoj krajini stanuje, blagodati ustavnog života sa nami i ostalimi narodi austrijskimi dielio nebi, dočim on sve terete u mnogo većoj mjeri od svih nas nosi. Mi smatramo ovo povišenje broja poslanikah po naš narod i koristno; jerbo uzeti moramo, da će veći broj naših poslanikah na carevinskom vieću interesse našeg naroda mnogo bolje i uspješnije zastupati moći.

IV. Da se našim kraljevinam zajamči za slučaj onaj, ako bi kraljevina Ugarska drugi kakav državopravni položaj dobila, nego joj je diplomom od 20. listopada 1860. i ces. naredbom od 26. Veljače 1861. označen, da ravni državopravni položaj i kraljevinam našim, najme Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, kao zemljam krune Ugarske pripasti ima.

V. Da se ustanovi, da se ustav naših kraljevinah, i skopćana s njim autonomia naša, u carevinskom vieću nikad u nikakovo pitanje povući nesmije.

VI. Da se ustanovi, da ako bi kojim god povodom kakova promjena glede listopadske diplome ili veljačke naredbe nastala, da ova promjena niti bi mogla ukidni, niti preinačni uticaj na naš ustav i skopčanu š njim našu autonomiu zemaljsku imati.

VII. Da se ustanovi, da se djelokrug nijednoga ministarstva na naše kraljevine protezati nemože, osim onih ministarstvih, koja imadu upravljati one poslove, koji su listopadskom diplomom označeni kao skupni poslovi, tičući se svekolike monarkije.

Ovo bi bili oni uvjeti, na temelju kojih bi mi mogli sa vladaocem našim glede prihvata veljačke naredbe transigirati.

Mi mislimo, da ove točke sadržaju u sebi sve ono, što nam je najnužnije, da se kao narod konstituiramo, pa što možemo s obzirom na postojeće okolnosti naše monarkije za sad zahtievati. Mi mislimo, da bi suviše bilo i ostale one točke ovdje potanko navesti, koje smatramo, da su za realiziranje legislativne, administrativne i sudstvene neodvisnosti naše kraljevine bitne; mi supponiramo, da sve one točke nam po pravu pripadaju; jer čim je listopadskom diplomom stara ustavnost naša onako, kako smo ju u savezu sa Ugarskom imali, s malimi iznimkama povratjena, pa čim ovu i veljačka naredba nama prepušta, to neima dvojbe, da je zemlja naša u svih poslovih uprave, pravosudja i nastave od svake ine vlasti, dakle i samih centralnih vladnih organah neodvisna, pa da ta prava samo sa kraljem svojim vrši.

Ove ovako od prilike formulirane uvjete imao bi prvi naš sabor, koi će se kod nas držati, u jednoj posebnoj adressi, na našega vladaoca upravljenoj, previšnjemu prestolju doglasiti i ujedno izjaviti:

da su naše kraljevine pripravne, temeljne zakone, izdane za svukoliku carevinu, prihvatiti, te poslanike iz svoje sredine na carevinsko vieće poslati, ako se isti uvjeti izpune.

Ovo nekoliko redakah, što smo ih ovdje ob ovom toli važnom i po našu domovinu životnom pitanju napisali, upravljamo mi na naše zemljake.

Misli, koje su u istih redcih izražene, jesu rezultat dogovora nekoličine domoljubah, koji priobćuju ih svojim zemljakom samo zato, da potaknu i kod njih slična dogovaranja ob ovom predmetu, pa da jednom u stanju budemo svi ukupno ob ovih životnih pitanjih naše domovine triezno i ozbiljno suditi.

Pisano u *Zagrebu* mjeseca prosinca 1863.

PROGRAM JUŽNOSLAVENSKE POLITIKE

Tajni program suradnje hrvatske Narodne stranke
i vlade Kneževine Srbije*

(s. l., 1867.)

Tajni program suradnje hrvatske Narodne stranke i vlade Kneževine Srbije iz travnja 1867. jedan je od najkontroverznijih dokumenata. U središtu programa je nastojanje "narodnjaka" da potaknu Srbiju na akciju u Bosni i Hercegovini, što je smatrano kao dobro polazište za hrvatsko-srpsko sporazumijevanje u sklopu zajedničke južnoslavenske politike. Važnu ulogu u pripremi tajnoga programa imali su dobri odnosi između biskupa Strossmayera i srbijanskog kneza Mihajla Obrenovića.

Cielj ostaje nepromjenjiva i vječna, sredstva po prirodi svojoj mijenjaju se prema trenutnim političkim okolnostima, ali uvijek tako, kako će za stvar najprobitačnije biti.¹

* Tajni program suradnje kritički je priredio za objavljivanje prof. dr. Petar Korunić (usp. o tome: "Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866-68", *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, vol. 11, Zagreb, 1981., str. 82-85). Nacrt *Programa* sastavio je Antonije Orešković i u ožujku 1867. podnio ga srbijanskoj vladi Ilije Garašanina (vlada 1861.-1867.), koji je u nj unio neke izmjene i dopune. U ovome izdanju prenosimo bilješke prof. dr. Korunića, koji donosi sljedeću opasku prigodom priređivanja: "Mi ćemo *kurzivom* označiti one dijelove teksta koje je u Oreškovićevu nacrtu *Programa* izmijenio i dopunio I. Garašanin, a u bilješkama donosimo one dijelove koje je on precrtao." (*op. priv.*)

¹ Prvi pasus kojim je Orešković započeo svoj nacrt programa, a Garašanin ga precrtao, glasi: "U sljedstvu dosadašnjim našim dogovaranjima svesti ćemo ista na nekoliko točaka, da budu kao izvjestan program našoj jugoslavenskoj politici, program, koga ćemo se svi vjerno i postojano držati".

Izvor:
Ostavština
M. Mrazovića,
XV,
Arhiv HAZU,
Zagreb.

Na slici:
*Josip Juraj
Strossmayer*

Cijelj² nam je oslobađanje Hrišćanah pod jarmom turskim stenjajućih, za stvoriti polje radi sajedinjenja svijuh jugoslavenskih plemenah u jednu saveznu državu.

Uređenje savezne države ostavlja se vremenu i učastvujućim plemenima po udjektivovanom oslobodjenju.

Težit će se k' ujedinjenju i nezavisnosti neprestano, a ići postepeno, kako to okolnosti budu dozvoljavale; ali ćemo mjerkati svaku i najmanju okolnost i nećemo je propustiti, a da se njome što više ne koristimo. Beograd i Zagreb stoje na čelu cijelome pokretu. To su upravo dva stožera, na kojima će se jugoslavenska stvar okretati. Između Beograda i Zagreba mora biti vječito sporazumljenje.³ Trebat će osobito paziti na domaću žurnalistiku. Sve da bi i bilo kakvog malog nesporazumljenja između dva jugoslavenska centra, to nesporazumljenje neima nikada prodieti preko novinah ili inače u javnost. Narodnost Hrvatska i Srbska – jedna je jugoslavenska; vjera nema se ni najmanje u narodne stvari miešati; državi je jedini osnov narodnost. Vjera nas na troje dieli i razstavlja, zato nam i nemože nikada principom za ujedinjenje u jednu državu biti, nego narodnost, pošto smo jedne; a u državi sve su crkve jednake.⁴

Beograd, imajući svoju nezavisnu vladu i sva vojnička sredstva na raspoloženju, prirodan je centum za diplomatsku i vojničku radnju. Odtud će se sva ta radnja i rukovoditi, u čemu će ga Zagreb podpomagati.⁵

Oslobodjenje pak svega jugoslasenstva mora biti i djelo svijuh podjednako plemenah jugoslavenskih. Zato svako pleme tu mora prinieti svoje žrtve i u krvi i u novcu. Pokret⁶ započeti će se u Bosni i Hercegovini još ovoga ljeta nastojanjem Srbije i Hrvatske. Ali ni Srbija ni Hrvatska neće se u prvi mah javno umješati, da nebi tim izazvale intervenciju velikih silah, a naročito Austrije, koja zato traži povod.⁷ To je ono, od česa se treba najviše kloniti, jer intervencijom moglo bi se odložiti na dugo vrijeme⁸ jugoslavensko jedinstvo.

Ali u zajednički Program nisu unijeli ni Garašaninovu izmjenu tog pasusa: "Naša dojakošnja dogovaranja dadoše nam ovlašćenje, da postavimo osnovu kao izvjestan program našem radu, koga ćemo se vjerno i postojano držati".

² Iduća dva pasusa izmijenio je Garašanin, umjesto Oreškovićevih koje je precrtao: "Cijel nam je državno ujedinjenje svijuh jugoslavenskih plemena. Jugoslavenska država čim se sastavi mora biti nezavisna, i stupiti s Grcima i s Rumunima u obranitelni savez.

Ta će se država unutrašnje urediti po osnovama čisto slavenskim; to jest po osnovima županiske administrativne avtonomije, sa usredotočenom političkom vladom u kojoj će podjednako učastvovati najodabranija lica iz svijuh plemena."

³ Ovaj je pasus Garašanin precrtao: "Beograd će dobivati Bugare za obštu ideju, a Zagreb Slovence. Beograd će upućivati sve austrijske Jugoslavene Zagrebu, a Zagreb sve turske Beogradu. To će se ustmeno i preko štampe činiti."

⁴ Garašanin je dalje precrtao: "(ili pravoslavna i katolička). Ni u Beogradu ni u Zagrebu ništa se neće preduzimati bez predtečnog sporazumljenja; ali ono što se najposle rješi, mora se točno i postojano tjerati napred."

⁵ Rečenicu u kurzivu unio je Garašanin, a precrtao: "ali uvijek u sporazumljenju sa Zagrebom".

⁶ Garašanin je precrtao riječ: "jugoslavenski".

⁷ Rečenicu u kurzivu dopunio Garašanin.

⁸ Dio rečenice u kurzivu unio je Garašanin, a precrtao: "upropastilo bi se".

Pokreti *Hrišćanski u Turskoj*⁹ valja da nose na sebi karakter strogo lokalni, da bi se mogli smatrati kao čista unutrašnja turska razmirica. Zato će ga učiniti narod bosansko-hercegovački, bugarski i arnautski,¹⁰ Srbija i Hrvatska proizvesti će ga izpod ruke sa četama, koje će iz Srbije, Crnegore, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije dobro uređene i nužnim snabdjevene potajno i jednovremeno ući u Bosnu i Hercegovinu itd. da tamo po smišljenom planu podignu sav narod.

*Odmah*¹¹ u početku ustanaka proglasit će se privremena vlada, koju će okolnostima po vidimomu sačinjavati lica iz mjestnih žiteljah, ali za sve vrijeme borbe ostaje diktatura, koju će pod imenom privremene vlade izvršivati glavno-komandujući vojskom onoga kraja, jer bez čvrste uprave u prelaznom stanju nebi se mogao ustanak uzdržati. No čim ustanak znamenitim prostorom ovlada, privremena će vlada zvesti privremenu organizaciju pa sazvati narodnu skupštinu. Skupština će izjaviti, da ustaše (ustanici) poštuju načelo integriteta turske carevine, ali istu da sa Srbijom zajedno stoje u istom prema carevini odnošaju u kome i ova stoji. Na taj način nedaje se velikim obližnjim silama povoda, pa ni izgovora da interveniraju, a naprotiv, u slučaju kad bi taj ustanak hteo klonuti, Srbiji se otvara sto sgodnih prilika za izgovor, da ga ma i javno održi no i tad bez povrede integriteta Turske. To načelo valja za sad dok se osilimo svakako poštivati, jer tada, čim diplomacija vidi, da Turska nemože da svlada ustanak u rečenim provincijama, sama će, bojeći se da odugovlačenjem borbe nebi se izlegli obšti zapleti oko istoka, navaliti na Portu, da izpuni želje ustašama.

Tim bi narodna stvar dobila u Turskoj prostran i čvrst temelj, s' koga bi za najkraće vrijeme mogla uzeti najpouzdaniji polet k obštoj konačnoj cjeli.

Međutim i trojedna kraljevina, dok bi amo pripomogla, da se taj obći temelj osigura, radit će i kod kuće, da se za isti polet što brže i bolje sama usposobi; t.j. ona će izbjegavati savez s Ugarskom i Bečom, da bi imala za budućnost ruke sasvim slobodne; ili ako to neuzmože, na takav će samo savez s Magjarima pristati, kakvim će se moći što slobodnije kretati kod svoje kuće.¹²

S obći idejah predismo na pojedinosti, koje se sredstvah tiču.

Čete, koje će odpočeti ustanak, moraju se nešto u Turskoj¹³ urediti, no počem onamo neima za to dovoljno nužnih elemenatah ni građanske slobode koja se za to hoće, ona će se po većoj časti urediti u Srbiji, u Crnojgori, u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. U njih će se uzeti ljudi odvažni, koji su služili u vojsci ili koji pripadaju inteligenciji, tako da te zagranične

⁹ U kurzivu unio Garašanin, a precrtao: "Bosanski".

¹⁰ Kurzivom dopunio Garašanin.

¹¹ Početak pasusa u kurzivu unio je Garašanin, a precrtao: "Čim ustanak bude dobro razprostrt obrazovaće se vlada, kojoj će duša biti nekoliko Srbalja i Hrvata, izmiješani sa Bošnjacima. Oni će se uzeti iz sva tri tamošnja vjeroispovjedanja. Ta će (...)"

¹² Garašanin je precrtao i ovo: "Želiti je za to, ili da presudno savez odbije, sa sredstvama koja će za najshodnija naći, ili da ga onako skopča kao što je u posljednjoj adresi svojoj izjavila. Ako ne uzmože ni jedno ni drugo, tad je bolje da podlegne privremenomu nasilju bečke vlade."

¹³ Kurzivom u ovoj rečenici unio je Garašanin, a pojedini dijelovi koje je precrtao u Oreškovićevu nacrtu Programa glase: "[...] moraju se izvan Turske urediti, jer u Turskoj okrom što nema za to nužnih elemenata, nema nikakve građanske slobode, koja se za to hoće. Čete dakle urediće se u Srbiji, [...]"

čete uzmagnu biti kadrovi (cadres) za narodnu vojsku, koja će se u Bosni i Hercegovini od tamošnjih žiteljah obrazovati.

Treba nam dakle izvan domašaja neprijateljske vlasti držati izvjestan broj četah snabdjevenih sa svima potrebama u pripravnosti, da na sgodnim točkama i na opredieljeni dan sve jednovremeno upadnu u Bosnu i četovanje odpočnu načinom, koji će se opisati docnije.¹⁴

Čete ove, koje imaju zadatak da obći ustanak priugotove, borbu odpočnu i do izvjestnoga tečaja produže, moraju već radi svoga izdržavanja i mogućnosti da produže borbu, imati neku izvjestnu osnovu, t.j. izvjestan naslon odkuda da pođu i sva spomočna sredstva dobivaju.

Takovu osnovu u samom početku mogu samo predstavljati zemlje okružujuće Bosnu kao jedino sgodne, da se u njima nabave i u pripravnosti drže sva nužna sredstva za poziranje i vođenje borbe.¹⁵

¹⁴ Garašanin je precrtao ovaj pasus: "Takovih četa, sastojeća se svaka iz 150-200 ljudi, sposobni da mogu docnije svaka biti kadar za jedan batalion, moramo za obim Bosne i Hercegovine organizovati 15 do 20."

¹⁵ I ove dijelove u Oreškovićevu nacrtu Programa Garašanin je precrtao: "Što su na osnovi za redovnu vojnu postavljenoj utvrđenja i magazini, to nam pri tajnom buntovnom napadanju, moraju tajna slagališta biti, a na mjesto javni državni rukovatelja za ovake, moramo mi postaviti tajne odbore. Ovaki odbori u prvom početku trebaju uzduž granice Bosne i Hercegovine, kako bi na nji upućene i od nji zaviseće čete po dobivenim uputstvima rukovoditi i sa svima potrebama snabdjevati mogli. Docnije, kad se je ustanak razvio i osilio postaviće se u samoj Bosni buntovna to jest ustanička privremena vlada, koja će dalje u oslobođenim provincijama i okruzima (nahijama) naime novati provincijalne i okružne odbore kao političke vlasti.

Ovaki pogranični odbori, sastojeći se svaki iz 3 do 4 otmena lica, treba uzduž bosansko-hercegovačke granice 12 do 15.

Osim Srbije i Crne Gore, gde će same pogranične vlasti ove odbore predstavljati, trebaće postaviti odbore po mogućnosti u ovim mjestima i to:

U Slavoniji 1. U Županju ili Rajovuselu ili Drenovcu. 2. U Brodu ili Paki u Provincijalu. 3. U Staroj Gradiški ili Cerniku u Provincijalu.

U Hrvatskoj 1. U Dubici ili Jasenovcu. 2. U Trgovi ili Bešlincu. 3. U Maljevcu ili Vagišselu. 4. U Zavalju, Donjoj Korenici ili Bilopolju (Otočka Regi). 5. U Srbu ili Dobroselu (Lika). Ako se u ovim mestima pododbori ne bi postaviti mogli, to neka se postavi mesto odbora No. 1 i 2 u Sisku a mesto 3, 4 i 5 jedan u Karlovcu.

U Dalmaciji 1. U Vrlici ili Kninu. 2. Imoti ili Vrgorcu. 3. U Dubrovniku.

Počem je u svakoj radnji koncentrovanje velika i neophodna snaga to će se svi ovi odbori podvrgnuti trima glavnim odborima, postavljenim u *Osijeku za Slavoniju – u Zagrebu za Hrvatsku – u Makarskoj za Dalmaciju*.

Okrom toga dobro bi bilo da se i u Ljubljani u Kranjskoj postavi jedan odbor za koji će se stara ti Zagrebački odbor.

Glavni pak centralni odbor biti će u Beogradu. U nj će se uzeti najinteligentnija lica iz sviju jugoslavenskih pokrajina, koja će se podjeliti na odseke: vojnički, literarni, administrativni, finansijski, pod predsjedništvom jednog člana vlade.

Ti pogranični (odbori) ili pododbori neće znati jedan za drugoga dokle god ne prispije čas odpočetku ustanka. Do toga vremena oni će imati posla samo sa svojim predpostavljenim, to jest sa zemaljskim odborima. – Ovi poslednji primati će pak uputstva i naloge od centralnog odbora u Beogradu."

Vama bi pripadalo ustrojiti jedan glavni odbor u Zagrebu, koji bi direkte sa Beogradom u prepisku stupio pa po dobivenom uputstvu radnju svoju shodno položenim pravilima razvio. – Ovaj će odbor gledati, da od pojedinih patriotah, *u koliko je moguće* dobije novčanih sredstavah, okrom onih, što će se *iz Beograda šiljati*. Članovi odborski neće se plaćati, nego samo niža lica, koji će se kao kuriri, nabavljači raznih potrebah upotrebljavati. Za stvar patriotičnu mora se iz čista patriotizma raditi, kogod se imenom patriota diči, a tek po oslobođenju država će te plemenite ljude nagraditi s odličnim zvanjima i svakom počesti. Ko neće pod ovimi poštenimi uslovima da radi, taj nam nikako ni netreba.

Novac dakle najviše će se trošiti za nabavke municije, oružja i drugih potrebah kao i na plaćanje vojnikah od onoga dana kad se za ustanak krenu.

Za sve te nabavke brinut će se odbor. Ostale znatnije podrobnosti docnije će se označiti.

Sad ostaje:

1. Da konačno pristanete na ovaj osnovni plan i tvrdo obećate, da ćete ga se držati.
2. Da naše misli i namjere samo najvećom predostrožnošću povjerite najbližim a u isto vreme i najpouzdanijim osobama.
3. Da odmah pristupite obrazovanju odbora u Zagrebu.

Preuzeto iz: Petar Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u brvatskom nacionalnom preporodu, 1835-1875.*, Zagreb, 1989., str. 239-243.

uštrbom priete, poslužila se svojim iz naravi narodno-političke autonomije proiztičućim pravom, kad je državo-pravni savez god. 1102. dobrovoljno sa kraljevinom Ugarskom – uz priuzdržanje pomenute autonomije, višeputa i kasnije, naročito god. 1526. i 1712. u najvažnijih državo-pravnih pitanjih izražene – sklopljen, razrješila tako, da je od to doba, izuzamši svezu jedne te iste krune, prestala svaka ina realna, budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena sveza. Nu

II. Da je trojedna kraljevina dalmatinsko-hrvatsko-slavonska – obzirom na to: što se Nj. Veličanstvo kao zajednički kralj Ugarske i trojedne kraljevine nakon predbježno ugovorenih krunitbenih diplomah, jednom te istom krunom, i jednim te istim krunitbenim činom krunisa; što trojednoj kraljevini osim svojih posebnih pravah pristojne još i sva do posljedneg ugarskog sabora god. 1847/8. u obćeniti ugarsko-hrvatski zakonik uvrščena ustavna, državna i temeljna prava, koja i kraljevini Ugarskoj; nadalje obzirom na zajednički prijašnji 700 godišnji ustavni život i stečeno odtuda izkustvo, i izjavljene u novije vrieme simpatije; napokon obzirom na zajedničku, na postignutje, učvrštjenje i ujamčenje ustavne slobode, narodne samostalnosti, i državopravne neodvisnosti smjerajuću korist – pripravna uz naročito priuzdržanje starodavnih svojih temeljnih pravah sa kraljevinom Ugarskom opet stupiti u užji državo-pravni savez, te u tu svrhu š njom sklopiti novi savezni ugovor.

III. Čim kraljevina Ugarska izjavi, da je ona sa svoje strane takodjer pripravna u smislu prenavedenih načelah, sa trojednom kraljevinom dalmatinsko-hrvatsko-slavonskom savezni ugovor sklopiti, to se ima za ustanovljenje ugovornih uvjetah jednakobrojni odbor sa strane jedne i druge kraljevine izabrati, koj će se na jednom medjusobnim sporazumljenjem oprodieljenom mjestu sastati, i usljed podieljenih saborskih naputakah uvjete rečena saveza poblize utanačiti, i o shodnosti i potreboći, kano i o obsegu zajedničkog zakonarstva, i vrhovne tomu zakonarstvu odgovarajuće uprave, dotičnim saborom svoje predloge podnieti.

U Zagrebu, 14. lipnja 1861.

Mirko Bogović, Dr. Mirko Šuhaj, Jos. Suvich, Vjekoslav Frigan, Rob. Zlatarović